

Geçiş Dönemi Kazan Tatar Türkçesi ve Dil Tartışmaları Bağlamında “Tönler” Adlı Hikâye Üzerine Bir İnceleme

Ahmet Özdemir¹

Özet

XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başları, Rusya’daki Türk halklarının Batı’nın aydınlanma felsefesinden etkilenecek eğitim ve kültür alanında reformlara giriştiği bir dönemdir. Bu dönem, aynı zamanda Kazan ağız merkezli gelişen Tatar Türkçesinin edebî bir dil olma sürecidir. Bu süreçte Kazan Tatarları arasında dil, edebiyat ve kimlik tartışmaları başlamış, özellikle Tatarcılık ve Türkçülük akımları arasında süregelen tartışmalar, yazı dilinin ölçünlü bir hâl alma sürecini etkilemiştir.

Bu bağlamda çalışmada, 1910 yılında Kazan Matbaa-i Kerimiye tarafından Arap harfli yazı dili geleneği ile yayımlanmış *Tönler* adlı hikâye ele alınmıştır. Yazarı Şulgin, mütercimi ise Latif Mustafa olan hikâyede Tatar halkının günlük yaşamı ve sosyal yapısına dair önemli izler bulunmaktadır. Dil özellikleri açısından dönemin geçiş sürecini yansıtan unsurlar içeren hikâye; imla, yapı bilgisi ve sözcük dağarcığı çerçevesinde bugünkü Kazan Tatar edebî dili ile karşılaştırılarak incelenmiştir. İncelemede o dönemde edebî dilin henüz tam olarak standart bir hâl almadığı ve hikâyenin büyük ölçüde dilde Tatarcılık anlayışıyla yazıldığı görülmüştür.

Tönler üzerine yapılan bu çalışma, Kazan Tatar Türkçesinin edebî bir dil olarak şekillenme sürecini ve Kıpçak kolunda yer alan diğer çağdaş Türk

1 Öğr. Gör. Dr., Sivas Bilim ve Teknoloji Üniversitesi-Ortak Dersler Bölüm Başkanlığı, tonguc552@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5166-6732

lehçelerinin geçiş dönemi özelliklerini anlamak açısından örnek olması ile alana katkı sağlayacaktır.

1. GİRİŞ

XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başında Rusya Müslümanları yani Kuzey ve Doğu Türk halklarının yaşadığı sahalarda, Batı'nın aydınlanma felsefesi etkisiyle bir geçiş dönemine sahne olmuştur. Özellikle eğitim ve kültür alanlarında başlayan yenileşme hareketi, “usûl-i kadîm” denilen geleneksel eğitim yönteminin karşısına “usûl-i cedîd” adıyla modern eğitim yönteminin uygulandığı birçok okul çıkarmıştır. Yeni tarzda eğitim veren bu okullar, İdil-Ural bölgesindeki Kazan Tatarlarının medeni uyanışında öncülük etmişlerdir (Özdemir, 2024: 77). Bu medeni uyanış hareketi ise İdil-Ural Türklerinden olan Kazan Tatarları arasında din, dil, eğitim ve edebiyat adına tartışmaları, kutuplaşmaları beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla bu vaziyet ekseninde İdil-Ural bölgesine bakıldığı zaman, XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında Tatar matbuatında ortaya konulan eserlerin dilinin geçiş dönemi özelliklerini ihtiva ettiği görülür.

Bu geçiş dönemi, bir yandan Tatar ziyalılarının millî bir tarih, dil ve edebiyat oluşturma çabalarının görüldüğü zaman dilimidir. Şehabettin Mercani ve Kayyum Nasiri ile başlayan “Tatarcılık” cereyanını İsmail Gaspıralı'nın “Türkçülük”, Ayaz İshaki'nin “Bulgarcılık” akımları takip etmiştir. “Biz Türk müyüz, Tatar mıyız, Bulgar mıyız?” ve yine Kayyum Nasiri'nin “Enmüzece (1895)” adlı eseriyle başlayan alfabeyi ıslah etme tartışmaları sürerken İdil-Ural sahasında Tatar burjuvazisinin de destekleri neticesinde birçok telif ve tercüme eser kaleme alınmıştır (Şirin User, 2015: 330-331; Demirci, 2020: 137-162; Kanlıdere, 2021: 189-196). Bu eserlerde kullanılan dilin yukarıdaki tartışmalar bağlamında incelenmeye tabi tutulması geçiş dönemi Kazan Tatar Türkçesinin özelliklerini ortaya çıkaracaktır. Çalışmamıza konu olan “Tönler” adlı hikâye çevirisi bu dönemde yayımlanmıştır. Bu çevirinin dilinin incelenmesi, söz konusu dönemin dil özelliklerinin ortaya konulması açısından yardımcı

olacaktır. İncelemeye geçmeden önce geçiş dönemi Kazan Tatar Türkçesinin hangi dönemi kapsadığından kısaca bahsetmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

2. GEÇİŞ DÖNEMİ KAZAN TATAR TÜRKÇESİ

Türkçe, Türkologlar tarafından genel kabul görmüş sınıflandırmaya göre bugün altı kola ayrılır: 1. Güney-Batı (Oğuz), 2. Güney-Doğu (Karluk), 3. Kuzey-Batı (Kıpçak), 4. Kuzey-Doğu (Sibirya), 5. Çuvaş, 6. Halaç (Ercilasun, 2023: 15). Bugün oldukça gelişmiş bir yazılı edebiyata sahip olan Kazan Tatar Türkçesi, Kuzey-Batı (Kıpçak) kolu içerisinde yer alır ve bu kolda yer alan Türk halkları arasında yazı dili geleneği en eski olan lehçedir.

XX. yüzyıla kadar yazı dili olarak iki mecrada gelişen Türkçe, bugün 21 farklı yazı diline ayrılmıştır. Ercilasun bu ayrılmanın yani Türkçedeki bu farklılaşmanın Türklerin hür iradeleri dışında gerçekleştirildiğini düşünmektedir (Demir, 2006: 127). XX. yüzyılın başlarına kadar Müşterek Orta Asya Türkçesi/Çağatayca temelinde tek yazı dili olarak gelişen Kuzey ve Doğu Türkçesi, Çarlık Rusyası'nın tarihe karışıp Sovyet Rusyası'nın da tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte hem Rusların uyguladığı dil mühendisliğiyle hem de Türkî halkların aydınlarının millî kimlik kazanmak için yürüttüğü faaliyetlerle yaklaşık 15 farklı yazı diline ayrılmıştır. Buradan hareketle Kazan ağzı merkezli oluşan Kazan Tatar Türkçesi için geçiş döneminin XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başında olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü XIX. yüzyılın sonlarına doğru Tatarların kullandığı, Çağatay ve Osmanlı Türkçelerinin tesirinin ağırlıkta olduğu klasik yazı dilinde farklılıklar artış göstermiştir; millî arayışlar ve yenileşme hareketi dilin çehresini değiştirmiş, dile mahallî unsurlar girmeye başlamıştır. Özellikle 1905 Rus Devrimi'nden sonra Kazan ağzı merkezli oluşan bu yeni dil, eski kitabi dilin yerini almaya başlamıştır (Öner, 2013: XXX).

3. TÖNLER (GECELER)

Tönler, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Kazan Tatar Türkçesine tercüme edilmiş bir hikâye metnidir. Eserin kapağında verilen bilgilere göre hikâyenin

yazarı Şulgin, mütercimi ise Latif Mustafa’dır. Eserin yayına hazırlandığı yıllarda Rus yazınında ve siyasi arenasında hakkında bilgiye ulaşabildiğimiz ama Tönler’in gerçek yazarının olup olmadığını tam belirleyemediğimiz Şulgin adlı biri vardır. Şulgin (1 Ocak 1878-Kiev/15 Şubat 1976-Viladimir) İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Devlet Duması’nda vekillik yapmış siyasi bir figürdür, 1917 Şubat Devrimi sırasında da Duma’da aktif vekillerden biridir. Devrime karşı ortaya çıkan Beyaz Hareket’in organizatörlerinden ve ideologlarından, Rus milliyetçisi ve monarşist bir kişidir (Repnikov, 2004). Şulgin’in hikâyesini “Tönler” başlığı altında o dönemin Tatar Türkçesine tercüme eden Latif Mustafa hakkında ise herhangi bir malumata ulaşamamıştır. Eserin naşirleri “Biraderan Kerimoflar” olup eser Kazan Matbaa-i Kerimiye adlı basımevinde Kazan’da 1910 yılında neşredilmiştir. Biraderan Kerimoflar, aslında Tatarların kültür hayatında derin izler bırakan Şeref Kardeşler’in şöhret kazandıkları adıdır. Şeref kardeşler [*Şehabettin Şeref (1875-1939), Şeher Şeref (1877-1938), Burhan Şeref (1883-1942), Gilmettin Şeref (1885-1942), Galimcan Şeref (1896-1950)*] Rusya’daki Müslüman halklar içerisinde Tatarlar için özellikle 1917 Devrimi’nden önce kitap basım işlerinde büyük hizmetleri bulunan aydın kişiler arasında yer alırlar. Şeref Kardeşler’in hepsi Sovyet Rusyası Stalin yönetiminin aydın kırımına uğramışlar, diğer Türk dünyası ziyahları gibi “repressiya” kurbanı olmuşlardır. Hepsinin hayat hikâyesi yürek paralayıcıdır (Türkoğlu, 2017: 255). Tönler’i tercüme eden Latif Mustafa, Şeref Kardeşler’den birinin kullandığı takma ad olabilir.

Hikâyenin dış kapağında yukarıdan aşağıya “*Balalar Baqqası, Tönler, Birāderān Kerīmoflar Maṭba‘ası Qazanda*”; iç kapağında ise yine yukarıdan aşağıya aşağıya “*Tönler, Yazuvçısı: Şulgin, Mütercimi: Laṭif Muştafā, Nāşirleri: Birāderān Kerīmoflar, Qazan Maṭba‘a-i Kerīmiyye 1910, KAZAN, Tipografıy T-go D-ma ‘Br. KARİMOVI’, 1910*” bilgileri bulunmaktadır. Hikâyenin son sayfasında ise “*Alup ukuñız! (Alıp okuyunuz!)*” ihtarını ile “*Balalar Baqqası (çocuk yuvası; kreş)*” ismi altında 17 tane kitap, fiyatları ile beraber listelenmiş ve bu kitapların alınacağı adres belirtilmiştir.

Tönler, son kitap listesinin olduğu sayfa dışında 36 sayfadan ve her sayfası genellikle 19 satırdan oluşan harekesiz matbu bir eserdir. Bir köy evinde yalnız kalan yaşlı bir kadın ve torunlarının gece evlerine misafir olarak gelen hırsızlara karşı mücadelesi eserin konusudur. Eserde cesaret, toplumsal dayanışma ve ahlaki değerler gibi temel motifler işlenmektedir.

Dış kapaktaki ve son sayfadaki “*Balalar Bakçası*” adından da anlaşılacağı üzere Tönler, çocukların terbiyesi için hazırlanmış kitaplar arasında yer alıyor olmalıdır. Hikâyenin Türkiye Türkçesine tam bir aktarımı henüz yapılmamıştır. Bu sebeple biz burada Tönler’in ayrıntılı bir özetini vermek istiyoruz:

İshak adında zengin bir köylü, hanımı Fatuma, büyük oğlu Abdullah, küçük oğlu Ali, yaşlı annesi Selime ve hizmetçileri İsmail ile kendi köylerinden yaklaşık iki kilometre uzaklıkta bir yerde yaşamaktadırlar. Bir güz günüdür. İshak, hanımı Fatuma ve hizmetçileri İsmail ile şehre gitmek için hazırlanırlar. Bütün hazırlıklar tamamlanır, yola çıkmak isterler ve vedalaşma zamanı gelir. Herkes toplanır, beraber dua ederler. İshak geride kalanlarla bir görüşür ve yaşlı annesine iki gün sonra döneceklerini, köyden Cemali Agay’ı çağırmalarını, bu güz gününde etrafta kötü insanların olabileceğini, yalnız kalmamalarını, eğer yeni bir at almayacak olsaydı İsmail’i de evde bırakacağını söyler ve yola koyulurlar. Geride kalan bir yaşlı nine ve iki çocuk eve girerler.

Yaşlı nine Selime, Abdullah’a sıkı giyinmesini söyleyip onu köye Cemali Agay’ı çağırması için gönderir. Abdullah hemen giyinip babasının ona getireceği hediyeleri de düşünerek mutlu bir şekilde yola düşer. Akşam karanlık çökerken yalnız bir şekilde eve döner. Yaşlı ninesinin kaygılı soruları üzerine Cemali Agay’ın köyde olmadığını, başka bir köye misafirlğe gittiğini, köydeki diğer çağırdığı birkaç kişinin de çeşitli işleri olup bu sebepten kendisiyle gelmediklerini söyler. Selime nine geceyi nasıl geçireceklerini düşünüp endişelenir, Allah’a dua eder. Kardeşi Ali’nin ve ninesinin korktuğunu gören Abdullah korkmamaları gerektiğini, kendisinin onları koruyacağını, evlerine hiçbir hırsızın gelemeyeceğini söyler. Selime ninenin korkuları geçmez, dışarıda

bağlı olan Aktırnak adlı köpeklerinin ipini çözmeyi düşünür. Sızlanmaya devam eder, soba başındaki sekiye geçer, akşam yemeğine kadar uyumak ister. Çocuklar da pencere kenarına otururlar. Artık hava iyice kararır, ortalık iyice sessizleşir, hiçbir şey görünmez olur. Ortalıkta Selime ninenin mışıldamaları ve pencerenin tıngırdamaları dışında hiçbir ses işitilmez. İki kardeş kurtlardan ve hırsızlardan konuşurlar. Ali çok korkar ve ninesini uyandırıp lambayı yakmasını ister. Selime nine lambayı yakar ve çocukları yemeğe çağırır. Akşam yemeğini yemeye başlarlar.

O sırada yakınlarında bir atlı araba çamurlu yolda ilerlemektedir. Arabada birisi yaşça daha büyük diğeri daha küçük iki kişi vardır. Büyüğün adı Kerim, küçüğün adı Süleyman'dır. Kerim saçları ağarmaya yüz tutmuş, uzun burunlu, küçük gözlü biridir. Süleyman ise güzel yüzlü bir çocuktur. Bu iki kardeş ağabeylerinin defin işlerini yaptıktan sonra kendi köylerine dönmektedirler ve köyleri kilometrelerce uzaktadır. Kerim, halk arasında kötü bir şöhrete sahiptir, çünkü o daha önce hırsızlık yapmış ve bunun için hapis yatmış biridir. Halk, Süleyman'ın iyi biri olduğunu bilir ve ondan ağabeyini bırakmasını ister ve ağabeyinin onu kötülüğe iteceği konusunda uyarır. Onlar yoldayken hava soğuktur, şiddetli rüzgâr vardır ve yağmur yağmaktadır. Kerim bu havada gidemeyeceklerini, kalacak bir yer bulmaları gerektiğini Süleyman'a söyler. Süleyman da yol üzerinde buluruz diyerek geçiştirir durumu. Kerim bu duruma kızar ve yolda karşılaştıkları bir köylüye doğru yolda gidip gitmediklerini sorar. Köylü de yanlış yola saptıklarını, gidecekleri yerden bayağı uzaklaştıklarını söyler. Süleyman sızlanır. Kerim, Süleyman'a kızar, bu gidişle yollarını kaybedeceklerini, harap olacaklarını söyler ve yolda karşılaştıkları köylüye yakınlarda konaklamak için kalabilecekleri bir yer olup olmadığını sorar. Köylü de onlara yakınlarda İshak adlı zengin bir köylünün evinin bulunduğunu söyler. Kerim, köylüye teşekkür eder ve Süleyman'a atı tarif edilen yöne kovmasını emreder.

Bu sırada İshak isimli varlıklı kişinin evinde akşam yemeği yenmiş, Selime nine, torunları Abdullah ve Ali yatmak için hazırlanmaktadırlar. Selime

nine dualar okuyup yatan çocukların üzerlerini örterken dışarıda havlayan Aktırnak'ın sesi işitilir. Korkarlar. Abdullah hemen lambayı yakar. Dışarıdaki Aktırnak'ın havlaması ve yağmurun sesi yanında pencerenin altından gelen erkek seslerini duyarlar. Bunlar Kerim ve Süleyman'dır. Çok üşüdüklerini, Allah rızası için evde konaklamak istediklerini evdekilere iletirler. Selime nine korkularını unuttur ve onların hâllerine acıyıp Abdullah'a kapıyı açtırır. Kerim ve Süleyman eve girerler. Atlarını da bağlamak için yer sorarlar. Süleyman ve Abdullah atı ahıra bağlamaya giderler. Kerim ve Selime nine tanışır. Kerim, Selime nineden yiyecek talep eder, sonra yemek borçlarını ödeyeceklerini de iletir. Selime nine, misafiri doyurmamak günah, borca da gerek yok diyerek sofraya hazırlar. Süleyman ve Abdullah içeri girerler. Yolcular sofraya otururlar. Süleyman, Selime nineye teşekkürlerini iletir, Kerim hiçbir şey konuşmadan tuka basa yemek yer. Sonra Kerim ev sahibinin nerede olduğunu sorar. Selime nine, oğlunun şehre at almaya gittiğini söyler. Kerim, sonra hizmetçiniz var mı diye sorar. Selime nine, onun da oğlu ile şehre gittiğini söyler. Kerim tekrar Selime nineye, çocuklar ile yalnız kalmaktan korkup korkmadığını sorar. Selime nine korktuklarını, yapacakları bir şey olmadığını, köyden bir kişi çağırdıklarını ama onun da gelmediğini söyler. Kerim birkaç soru daha sorduktan sonra eve bir sessizlik hâkim olur. Bu sessizlik ortamında sadece rüzgârın uğultusu ve pencerelerin şakırtıları duyulur. Sonra Selime nine, sessizliği bozup havanın kötü durumundan bahseder ve onlara nereden geldiklerini, gidecekleri yerin uzak olup olmadığını sorar. Kerim, bir yer almak için geldiklerini ama pahalı olduğu için alamayıp döndüklerini söyler. Süleyman, Kerim'in yalanlarına şaşırır, ona bakakalır. Kerim, Süleyman'ı haydi ata bakalım diye dışarı çıkarır. Onlar çıktıktan sonra Ali, sekiden inip ninesinin yanına gelir, ona bu kişilerin hırsız olup olmadıklarını sorar. Ninesi de ona gülerken onların Tanrı misafiri olduğunu söyler. Kerim ve Süleyman ahırın altına giderler, köpek onları görünce havlamaya başlar, Kerim köpeğe kızar. Süleyman, içerideki konuşmalardan Kerim'in niyetini anlar ve tartışmaya başlarlar. Kerim, Süleyman'a evin sahibinin uzakta ve zengin olduğunu, evde yaşlı ve çocukların bulunduğunu, orada onları kimsenin tanımadığını, havanın karanlık olduğunu söyler.

Süleyman korkuya kapılır, yüzünde acı alameti belirir. Bunu gören Kerim açık bir şekilde evdeki malları çalalım diye söyler. Süleyman, abisine karşı çıkar, başı döner, yere düşecek gibi olur. Kerim onu ikna etmek için çabalar, daha önce söylediklerini sakın bir şekilde yine tekrarlar. Korkmaması gerektiğini, kendi işlerini yaptıklarını, zengin olacaklarını dile getirir. Süleyman kabul etmez, eve dönmek ister. Kerim, eğer razı olmazsa her şeyi kendi başına yapacağını söyleyerek Süleyman'ı tehdit eder. Süleyman yalvarır ama nafîle, Kerim bazen sesini yükselterek bazen de sakince konuşarak Süleyman'ı ikna etmeye çalışır. Süleyman korkudan mı, rüzgârdan mı bilinmez ama titremeye başlar. Süleyman bu korkunç diyerek yerinden kıvıldamaz. Kerim onu eve göndermeye çalışır ama gitmez. O sıra Kerim atın yanına gider, Süleyman arkasından bağırır ama dinlemez. Süleyman eve girer.

Selime nine neden geç kaldıklarını, abisinin nerede olduğunu sorar. Süleyman ata su içirdiklerini ve abisinin atın yanında olduğunu, geleceğini söyler. Selime nine de oğlunun at merakından yakınıdır. Kerim içeri girer ve Selime nineye köpeğin ismini sorar. Aktırnak'ın iyi bir köpek olduğunu, sonra da yorulduklarını söyleyip yatmak için Selime nineden müsaade ister. O da istedikleri yere yatabileceklerini söyler. Beş dakika sonra odayı sessizlik kaplar; Selime nine ateşi söndürüp yatağına geçer. Herkes uyur. Kerim herkesi yokladıktan sonra Süleyman'ın yanına usul usul sokulur, Süleyman'ı uyandırır. Süleyman çok korkar, abisini bu işi yapmaması için ikna etmeye çalışır, ona yalvarır. Kerim ona yine zengin olacaklarını, Musa'nın kızını Süleyman'a alacaklarını, korkacak bir şey olmadığını, her şeyi hazırladığını, sadece işi yapmak için harekete geçmeleri gerektiğini söyler, Süleyman'ın bütün vücudu titrer. Kerim'in sesi odada yankılanır ve o sırada herkes uykudadır. Hatta Abdullah güzel bir rüya görmektedir. Rüyasında babasının getirdiği hediyelerle mutlu olmaktadır ve annesinin sevimli sözlerini işitmekte ama anlamamaktadır. Abdullah o sırada uyanır. Bakar ki her yer karanlık, rüyaymış, der. Yolcuların konuşmalarını işitir ve bir süre sonra onların dışarıya çıktıklarını fark eder. Aktırnak havlamaya başlar. Selime nine bu sese uyanır ve Abdullah'a ateşi yakmasını söyler. Abdullah korkarak ninesine yolcuların evden çıktığını ve kötü

bir şey planladıklarını anlatır. Selime nine telaşa kapılır, kötü bir şey olacağını hisseder. Abdullah pencereden yolcuların ambarın kapısını açmaya çalıştıklarını görür. Onlar ambarın kapısını kırmaya çalışırken Selime nine dışarı çıkıp ne yapıyorsunuz diye bağırmaya başlar. Abdullah çok korkup ninesini geri eve sokar ve kendilerini burada bırakıp giderler diye beklemeye başlar. Yaşlı nine eve girince korkudan yığılır kalır, olduğu yerde dualar okumaya başlar.

Bu sırada Kerim hâlâ ambarın kilidini kırmaya çalışmaktadır, Süleyman kilide bakar, korkudan titremeye başlar. Kerim kilidi kırar ve Süleyman'a da kapıda beklemesini, içeride ne bulursa getireceğini, biri gelirse bağırmasını söyler. Süleyman çok korkmaktadır ve durur kapıda. Kerim'in içerideki ayak sesleri ve yelin ısıklık çalışı ortalıktaki sessizliği bozmaktadır ve evin penceresinden yanan ışık görünmektedir. Süleyman'ın korkusu geçmez ve bu işin tez bitmesi için dualar eder. Kerim, Süleyman'ı içeri çağırır ve sandığı açmak için beraber uğraşırlar. O sırada evde bitkin bir şekilde yürüyüp duran Abdullah pencereye gelir ve ambarın kapısında kimsenin olmadığını görür. Bir anda aklına gelen fikirle ambarın kapısına yel gibi koşan Abdullah kapıyı üstlerinden kilitlet. Kerim, Abdullah'ın geldiğini görse de davranmak için geç kalır. Kerim bütün gücü ile kapıya yüklense de kapıyı açamaz ve kapıyı aç diye bağırmaya başlar. Süleyman abisinin yanına gelerek kendilerine ne olacağını korku içinde sorar. Kerim de kimsenin bir şey yapamayacağını, kapıyı kırıp çıkacaklarını söyler. Süleyman bir kenara geçip ağlamaya ve abisine beddua etmeye başlar. Kerim balta ile kapıyı açmak için uğraşır. Kardeşinin ağladığını gören Kerim, ona kızar ve kendisine yardım etmesini ister. Süleyman kapıyı yumruklar. Allah aşkına bizi gönderin, ben size kötü bir şey yapmam, diye bağırır. Kerim, Süleyman'ı kapıdan iter, var gücüyle kapıya vurmaya devam eder ama kapı bir türlü açılmak bilmez.

Bu arada Abdullah ne yapacağını bilmeden eve girip çıkmaktadır. Köye gidip köylüleri çağırarak ister, ninesi göndermek istemez. Sese uyanan Ali de ağlamaya başlar. Abdullah ne yapacağını bilemez durumdayken bir ara

hırsızları bırakmak ister; bu fikirle evden çıktığı sırada yerde istiflenen otları görür ve aklına gelen yeni fikirle eve girip ateş alır; otları ateşe verir. Her yeri duman ve ateşin ışığı kaplar. O sırada ambardaki sesler de kesilir; Kerim'in gücü tükenir ve baltayı bir kenara bırakıp oturur. Süleyman yerinden kalkıp baltayı alır; abisinin kaldığı yerden var gücüyle tekrar kapıya vurmaya başlar, sonra kapı ortadan yarılr; Süleyman yarık arasından yanan otları görür. Süleyman ateşi görünce aklını kaybeder gibi olur; kendilerini yaktıklarını düşünür. Yine baltayı bütün gücüyle kapının yarığına vurup kapıyı açar. Kerim ile Süleyman pek mutlu olup dışarı çıkarlar. Dışarı çıktıklarında Süleyman kulağının dibinde “İşte onlar, tutun!” diye köylülerin seslerini işitir, sonra abisinin “Süleyman, baltayı bırak, tamam bitti, yakalandık!” dediğini duyar ve gözleri kararır. Sonra “Bağlayın, ip gönderin, ne duruyorsunuz?” gibi köylülerin konuşmalarını işitir; köylüler onu yere yıkarlar ve üstüne atlarlar. Köylüler Abdullah'ın otları yakıp haber vermesini çok beğenip onu överler. Sabahleyin köylüler Kerim ve Süleyman'ı kendi arabalarına bağlayıp şehre götürmek isterler. Kerim hiç kimseye bakmadan yüzünü çatıp arabada oturur; Süleyman ise ağlar; insanlara bakarak hıçkırma hıçkırma af diler.

4. TÖNLER'İN DİLİ

XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Tatar ilim ve edebiyat dünyasında iki fikir ortaya çıkmıştır: Tatarcılık ve Türkçülük.² Kayyum Nasiri ve Şehabettin Mercanilerin kalem uğraşısıyla başlayan Tatarcılık cereyanı ve bu cereyana karşı Gaspıralı İsmail'in Tercüman gazetesindeki “Dilde, fikirde, işte birlik!” şiarıyla çıkan Türkçülük tavrı, İdil-Ural boyundaki edebî dilde iki akım başlatmıştır. Bir yandan Tatarcılık ekseninde mahallî unsurların edebî dile iyice yerleştiği saf, basit Tatarca ile eserler³ yazılırken diğer yandan Türkçülük merkezinde Türk halklarının umumi bir edebî dilde anlaşıp birleşmelerini

² Yukarıda Bulgarlık fikrinden de bahsetmiştik. Demirci'nin Abdurrahman Sadi'den aktardığına göre Ayaz İshaki'nin bu fikri kendi çabası ile sınırlı kalmış, pek etkili olmamıştır. İshaki, daha sonra edebî dilde Tatarcılığı, ideolojide Türkçülüğü benimsemiştir (2020: 160).

³ Orazay Kurmaş'ın *Tahir-Zühre*, *Boz Yiğit* poemaları, Abdurrahman İlyası'nın *Biçare Kız* draması ve *Bigayet Maşukname*, *Hikayat*, *Çıstay Komedi* gibi eserler dilde Tatarcılığın ilk örnekleridir (Demirci, 2020: 141-142).

amaçlayan, ortak dil unsurlarının yer aldığı eserler⁴ kaleme alınmıştır (Demirci, 2020: 141-142). Bunlardan Tatarcılık eksenli gelişen edebî akım XX. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra zaferini kazanmış, Kazan ağız merkezli oluşan bugünkü edebî dilin zeminini oluşturmuştur.

Tönler, Kazan ağız merkezli bir dille yazılmış olsa da Arap harfli Çağatay imlasının yani eski yazı geleneğinin özelliklerini barındırmaktadır. Bir dilin ölçünlü (standart) hâle gelebilmesi için şu aşamaları tamamlaması gerekir: *seçim* > *kodlama* > *yerleştirme* > *seçkinleştirme* (Eker, 2018: 10). Bu dönemde yazılan eserlerde kullanılan dilin, dil-edebiyat tartışmaları ve dilin ilerleyiş mecrası göz önüne alındığında bu oluşum aşamalarını tamamladığını söylemek henüz erkendir. Bu sebeple bölgede hem telif hem tercüme eserlerdeki dilin standart bir hâl aldığını söyleyemeyiz. Rusçadan tercüme edildiğini düşündüğümüz bu hikâye metninin dil özelliklerini *imla*, *yapı bilgisi* ve *sözcük dağarcığı* ile sınırlandırıp ele almak, geçiş döneminde yazılan eserlerin günümüz Tatar Türkçesi ile mukayese edilmesi açısından fikir verecektir. İncelemede daha çok metnin günümüz Tatar Türkçesinden farklı yönlerine değinilecektir.

I. Bugünkü Kazan Tatar Türkçesinin yazıldığı Kiril alfabesi, Arap esaslı alfabeyle göre fonem açısından daha zengindir. Bu alfabe ile ölçünleştirilmiş günümüz yazımında eklerin ve sözcüklerin bünyelerinde bulunan düz-dar sıradan ünlülerle yazılan seslerin matbu metinde bazen yuvarlak-dar ünlü ile (о) yazıldığı görülmektedir. Aşağıda verilmiş olan örneklerde tek tipleşmiş bir imlanın olmadığını göstermesi açısından söz konusu ünlünün kullanılmadığı ek ve sözcüklere de yer verilmiştir. Kiril harfleri ile yazılan örnekler sözcüklerin günümüzdeki yazılışlarını göstermektedir.

1) Bazı sözcüklerde görülen yazımlar: Bu sözcüklerden ilk ikisi matbu metinde ikili yazıma sahiptir: *مونه* müne (10/8) ~⁵ *мене* méne (10/19) >⁶ *менә*

⁴ Musa Akikat'ın (Akyiğitzâde) *Hüsamettin Molla* isimli romanı, Zahir Bigiyev'in romanları, Rıza Kazı'nın *Esmâ ve Selime'leri* ve Gaspıralı'nın *Frenğistan Mektupları ile Darü'r-Rahat Müslümanları* isimli romanları ise dilde Türkçülüğün ilk örnekleri arasında yer alır (Demirci, 2020: 141).

⁵ ~ Matbu metindeki ikili/çoklu yazımları gösterir.

⁶ > Matbu metindeki örneklerin bugünkü edebî dildeki yazımlarını gösterir.

“şimdi” || يوقو yoğu (33/7) ~ يوقى yoğı (7/15) > йокы “uyku” || جاتون ħatun (2/8) > хатын “hatun” || بوتون bötün (22/9) > бөтен “bütün” || بوگون bügün (14/15) > бүген “bugün” || بولوط boluṭ (6/14) > болыт “bulut” || اويوم öyüm (34/2) > өем “yığın” || سيوكلى söyüklé (26/14) > сөекле “sevgili”.

2) İsimden isim yapım eki +II: Bu ek, matbu metinde bir örnek hariç hep düz-dar sıradan ünlülerle yazılmıştır: قوتلو kuvvetlü (34/15) ~ قوتلى قوتلى (6/19) > күәтле “kuvvetli”.

3) Soru eki mı/mé: Soru eki, hem yuvarlak-dar hem düz-dar sıradan ünlü ile yazılmıştır: قورقه مو қурқаму? (7/2) > курқамы? “korkuyor mu?” || توگلمو түгелмү? (15/12) > түгелме? “değil mi?” || يوقمى يۇقمى? (11/8) > йукмы? “yok mu?” || تيزمى تيزمە? (30/3) > тизме? “hemen mi?”.

4) Geniş zaman eki ve geniş zaman sıfat-fiil eki -(I)r: Bu ekler de özellikle kalın sıradan olanlarda yuvarlak-dar ünlünün kullanıldığı görülmektedir: بولور bulur (5/11) ~ بولر bulır (9/17) > булып “olur” || آلورغه alurğa (14/16) > алырға “almaya” || باررغه барырға (2/2) > барырға “gitmeye”.

5) Teklik üçüncü şahıs emir eki -sIn: Bu ekin yazımında da ikilik söz konusudur: صاقلاسون шақласун (5/11) > сакласын “korusun” || يايواماسن yayvasın (4/13) > яумасын “yağmasın” || بتسون bétsün (30/3) > бетсен “bitsin” || سورسن sörsén (32/3) > сөрсен “sürsün”.

6) Zarf-fiil eki -(I)p: Bu ekin önündeki sesin de bazen yuvarlak-dar ünlü ile yazıldığı görülmektedir: آلوب alup (4/11) ~ آلب alıp (36/7) > алып “alıp” || سوندروب сүндөрүп (24/6) > сүндереп “söndürüp” || جبنب cébénér (9/11) > жебенеп “ıslanıp”.

Görüldüğü gibi /ı/ ve bu sesin ince sıradan karşılığı olan açık i /é/ sesi, matbu metinde düzensiz olarak vav harfî (و) ile gösterilmiştir. Bu durum gerek el yazması ve gerekse matbu metinlerin transkripsiyonu konusunda iki farklı okuma yolunu beraberinde getirmektedir. Bunlardan birincisi metni klasik bir okuma ile metinde ne görülüyor ise o şekilde transkribe etmek (سوندروب *sündérüp*), ikincisi ise metni günümüz edebî dilinin ses özelliklerini esas alarak

okumaktır (سوندروب *sündérép*). Metindeki örneklerden anlaşıldığına göre vav harfinin işlevlerinden biri de karşılığı olan /u-ü/ seslerinin yanında /ı-é/ seslerini de karşılıyor olmasıdır.

II. Bugünkü edebî dilde standart bir hâlde yazılan bazı sözcüklerin matbu metinde çoklu yazılışları görülmektedir: آخ āḫ (5/10) ~ آه āh (6/6) > ah “pişmanlık, endişe anlatan ünlem” || قارانغی қараңғы (3/17) ~ қараңғы қараңғы (18/16) > қараңғы “karanlık” || قاطى қаtı (3/6) ~ قاتی қатı (35/5) > қаты “katı” || ناچار naçār (6/1) ~ ناچار nāçār (10/3) > начар “kötü” || طابا таба (4/18) ~ تابا taba (31/1) > таба “+(y)A doğru” || تاب- tap- (19/17) ~ طاب- tap- (29/7) > табу “bulmak” || توقتا- tuḳta- (29/8) ~ طوقتا- tuḳta- (35/7) > тутқай “durmak” || اوטר utır- (21/3) ~ اوتر utır- (28/19) > утыру “oturmak” || يورط yorṭ (12/5) ~ يورت yort (22/13) > йорт “ev”.

III. Aşağıdaki eklerin matbu metindeki durumu bugünkü edebî dilden farklılık göstermektedir:

1) Çokluk ikinci şahıs iyelik eki +ñIz: Bu ek, bugünkü edebî dilde +ğız/+géz hâlini almıştır fakat matbu metinde ekin her iki şeklini de görmekteyiz: بسم الله غز bismillāhıgız (8/6) > бисмиллагыз “besmeleniz” || ايسئز iséñéz (10/18) > исегез “aklınız”.

2) Çokluk ikinci şahıs eki -ñIz: Bu ek, bugünkü edebî dilde -ğız/-géz şekliyle çekime girmektedir. Matbu metinde ise sadece -ñız/-ñéz’li şekiller görülmektedir: طوردئز ṭordıñız (23/2) > тордығыз “durdunuz” || وئدئز ütdéñéz (10/19) > үтдегез “geçtiniz”.

3) Çokluk ikinci şahıs emir eki -ñIz: Bu ek, bugünkü edebî dilde +ğız/+géz hâlini almıştır fakat matbu metinde ekin her iki şeklindeki örneklere rastlanır: ياطئز yaṭıñız (24/4) ~ ياطغز yaṭıgız (24/3) > ятығыз “yatın” || كيتئز kitéñéz (11/13) > китегез “gidin” || اوطرغز utırıgız (8/7) > утырығыз “oturun” || بيله گز beylegéz (35/14) > бәйләгез “bağlayın”.

IV. Bugünkü edebî dilde ünsüz uyumuna uyarak standart bir hâl almış bazı eklerin matbu metinde uyum dışı yazıldıkları görülmektedir:

1) **Yönelme hâli eki +GA:** اورندقغه urındıqğa (3/7) > урындыкка “sandalyeye” || يورطقه yortqa (33/2) > йортка “eve” || ايشك گه işékge (34/7) > ишеккә “kapı” || بيتکه bitke (9/10) > биткә “yüze”.

2) **Sıfat-fiil eki +GAN:** قورقغان qurıqğan (27/11) > курыккан “korkmuş” || ياطقان yatqan (24/11) > яткан “yattığı”.

V. Matbu metinde çokluk eki ve ayrılma hâli eki, bugünkü edebî dilden farklılık göstermektedir. Bugünkü edebî dilde +lar/+ler ve geniz ünsüzleri (m, n, ñ) ile biten sözcüklerden sonra +nar/+ner olarak görülen çokluk ekinin matbu metinde sadece +lar/+ler ekli örneklerine rastlanılır. Ayrılma hâli eki ise bugünkü edebî dilde ünsüz uyumuna bağlı olarak +dan/+den; +tan/+ten ve geniz ünsüzlerinden (m, n, ñ) sonra +nan/+nen şeklindedir. Bu ek, matbu metinde ünsüz uyumuna uymaksızın +dan/+den ve sadece bir örnekte +din şeklinde geçer:

1) **Çokluk eki +IAR:** ااطر atlar (2/5) > атлар “atlar” || كملر kémle (12/17) > кемнәр “kimler”.

2) **Ayrılma hâli eki +dAn; +din:** يورطدان yortdan (33/9) > йорттан “evden” || خاتونندن hatunından (3/3) > хатыныннан “hanımından” || سينك آرتگدن sinék artığan (22/12) > синең артыңнан “senin ardından” || ايشكدن işékden (13/5) > ишектән “kapıdan” || اچندن éçénden (11/17) > еченнән “içinden” || كيرگچدين kérgeçdin (23/1) > кергәчтен “girdikten sonra”.

VI. Bu işaret zamirinin, teg “gibi” edatının ekleşmesiyle kalıplaşan +dıy eşitlik hâli ekiyle çekimi bugünkü edebî dilde mondıy şeklindedir. Matbu metinde de çoğunlukla bu şekil kullanılmakta olup bu şeklin yanı sıra bu çekimin bir örnekte bundıy şeklinde kullanıldığı görülür: بوندى bundıy (30/1) ~ موندی mondıy (9/13) > мондый “böyle”.

VII. Bugünkü edebî dilde olmayan ve geçmişte Çağatayca ve yine bugün Kırgızca ve Kazakçada kullanımda olan -mAyInçA zarf-fiilinin (Öner, 2013: 235) matbu metinde iki örneği ile karşılaşmaktayız. Bu zarf-fiilin muadili olan -mIyçA eki, matbu metinde de sıkça geçmekte olup bugünkü edebî dilde kullanılan

şekildir: أشقماينچه aşıqmayınça (2/10) > ашыкмыйча “acele etmeden” || بلماينچه bilmeyénçe (32/8) > белмийчә “bilmeden”.

VIII. Matbu metinde şu iki edatın yazımı bugünkü edebî dilden farklılık gösterirler: *diyüp* ve *içün*. Bu edatlar bugünkü edebî dilde *dip* ve *öçên* şeklinde kullanılmaktadırlar. *diyüp* şekli metinde bir defa geçmektedir. Bu şeklin dışında söz konusu edat, çoğunlukla bugünkü edebî dilde olduğu gibi *dip* şeklinde yazılmıştır. Bu iki farklı yazım, Çağatay ve Osmanlı Türkçelerinin tesirinin ağırlıkta olduğu klasik yazı dili geleneğinin metindeki yansımaları olarak düşünülebilir: ديوب diyüp (6/9) ~ ديب dip > дип “diye” || ايچون içün (8/17) > өчен “için”

IX. Matbu metindeki bazı sözcükler, bugünkü edebî dilde çeşitli ses farklılıklarıyla kullanılmaktadır: اوغل uğıl (3/9) > ул “oğul” || يغمور yağmur (4/13) > яаңгыр “yağmur” || طوغرى tuğrı (15/15) > туры “doğru”.

X. Matbu metinde ön seste meydana gelen *y-* > *c-* değişikliği sistemli bir hâl almış olmayıp aynı sözcüklerin hem /y/ hem /c/ sesiyle yazıldığı görülmektedir. Başına yıldız (*) konulan sözcükler bugünkü edebî dilde tercih edilen şekillerdir: جان can (5/13) ~ يان *yan (24/17) > ян “yan” || جه ce (3/8) ~ يه *ye (30/12) > я “bir işe veya harekete çağrı, haydi” || جغت cégét (32/12) ~ يگت *yéğét (9/5) > әгәт “delikanlı, genç erkek” || چغل- cığıl- (32/13) ~ يغل- *yığıl- (28/18) > егылу “yıkılmak” || يiber- (20/8) ~ جيبار- *ciber- (20/2) > жибәрү “göndermek” || يigél- (8/10) ~ جیگل- *cigél- (2/5) > жигелү (yük hayvanları için) arabaya koşulmak” || يیل yil (4/13) ~ جیل *cil (16/11) > жил “yel” || يیئél (22/1) ~ جیئél *ciñél (25/15) > жиңел “kolay” || جوگر- cögér- (36/4) ~ يوگر- *yögér- (28/7) > йөгөрү “koşmak”.

XI. Tönler’in kelime hazinesi, özel adlar da dâhil madde başı olarak alınacak kelimeler hesaba katıldığında toplam 855 sözcük ihtiva etmektedir. Bu 855 sözcük, alıntı sözcükler bağlamında değerlendirildiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

1) Alıntı kelimelerden Arapça kökenli kelimelerin sayısı 60’dır: عفو ° afv (36/10) > гафу “af” || عقل ° aql (35/1) > гакыл “akıl” || علامت ° alāmet (19/2) > галәмәт “alamet, iz” || الله Allāh (24/18) > Алла “Allah, Tanrı” || الله تعالى Allāh teālā (16/15) > Алла тәгалә “Allahutaala” || اما ammā (34/7) > әмма “ama” || عذاب ° azāb (9/12) > азап “azap, işkence” || بسم الله bismillāh (13/5) > бисмилла “besmele” || ممكن mümkīn (3/19) > мөмкин “mümkün” || جان cān (20/1) > жан “can” || جواب cevāb (31/5) > жавап “cevap” || دعا du° ā (28/18) > дога “dua” || البته elbette (3/16) > әлбәттә “elbette” || اره erem < Ar. حرام ḥarām (20/13) > әрәм “boşa giden” || حق ḥaḥ (12/18) > хак “hak” || خال ḥāl (6/4) > хәл “hâl” || خلق ḥalḥ (9/1) > халык “halk” || خراب ḥarāb (9/6) > харап “harap” || حتى ḥattā (14/5) > хәтта “hatta” || هوا havā (16/12) > хава “hava” || جبر ḥayr (16/12) > хәер “aslında” || حاضر ḥāzır (3/1) > хәзер “hazır” || خزينه ḥazīne (25/15) > хәзинә “hazine” || ابليس iblīs (32/6) > иблис “şeytan” || اسم ism (9/1) > исем “isim” || قدر ḳadar (6/8) > кадәр “kadar” || قهر ḳahr (18/1) > каһәр “yok etme, mahvetme” || قالا ḳala < Ar. قلعه ḳal° a (2/2) > кала “şehir” || قوت ḳuvvet (34/16) > күәт “kuvvet” || مجبور mecbūr (33/6) > мәжбүр “mecbur” || مرتبه mertebe (14/4) > мәртәбә “defa, kere” || مشقت meşaqḳat (23/8) > мәшәкәт “zorluk, eziyet” || مفتاح Miftāḥ (5/7) > Мифтаһ “özel isim” || عمر ° ömr (26/15) > гөмер “ömür” || رحمت raḥmet (11/14) > рәхмәт “teşekkür” || رضا rızā (22/10) > риза “razı olma” || صندوق şandūḳ (30/13) > сандык “sandık” || سبب sebeb (22/14) > сәбәп “sebeb” || شورپا şörpe < Ar. شوربا şürbā (8/8) > шөрпә “çorba” || شقر şükr (16/7) > шөкер “şükür” || تمام tamām (22/17) > тәмам “tamam” || وعده va° de (4/19) > вәгдә “söz verme” || وقت vaḳt (8/6) > вакыт “vakit” || و ve (3/9) > вә “ve” || ربى يا ربى yā Rabbī (5/11) > Яраббӣ “Ey Allah’ım” || يتيم yetīm (8/15) > ятим “yetim”; Özel İsimler: عبدالله ° Abdullah (5/16) > Габдулла || عفيفه ° Afife (5/8) > Гафифә || احسن Aḥsen (35/14) > Әхсән || على ° Alī (4/7) > Гали || عيف الله ° Ayfullah (5/6) > Гайфулла || جمالى Cemālī (3/15) > Жәмәли || فاطمه Fāṭima (3/3) > Фатыйма || اسحق İşḥaḳ (2/1) > Исхак || اسماعيل İsmā° il (4/6) > Исмәгыйл || كريم Keṛīm (8/15) > Кәрим || موسى Mūsā (21/19) > || سليمه Selīme (4/7) > Сәлимә || سليمان Süleymān (10/4) > Сәләйман || ولى Velī (26/8) > Вәли.

2) Arapça kelimeler üzerine Türkçe ekler getirilerek oluşturulan kelimelerin sayısı 12'dir: - عجبلة ° aceblen- (16/19) > гажәпләнү “şaşırmak” || عقلی راق ° aklılrāq (20/15) > гакылырак “çok akıllı” || حَقِّدْهُ ḥaqqıñda (20/17) > хакыңда “hakkında” || خَيْرَلِي ḥayrılı (3/12) > хәерле “hayırlı, iyi” || حاضرله ن- ḥāzırleñ- (12/2) > хәзерләнү “hazırlanmak” || خِدْمَتِجِي ḥıdmetçé (2/5) > хезмәтче “işçi, çalışan” || اسمِي ismī (3/10) > исемле “isimli” || قِيَمَتِي kıymetlé (26/9) > кыйммәтле “kıymetli” || قُوَّتِي kuvvetlé (6/19) > куәтле “kuvvetli” || قُوَّتِلَه ن- kuvvetlen- (7/11) > куәтләнү “kuvvetlenmek” || شِكَلِي şikellé [< Ar. شِكْل şekl] (21/8) > шикелле “gibi” || سَبَبِي sebebli (24/7) > сәбәпле “dolaylı, ötürü”.

3) Arapça kelimeler üzerine Farsça ekler getirilerek oluşturulan kelimelerin sayısı 1'dir: مُسْلِمَان Müselmān (36/12) > Мөселман “Müslüman”.

4) Farsça kökenli kelimelerin sayısı 22'dir: اَمْبَار ambar (6/15) < Far. انبار anbar > амбар “ambar” || بَهَا bahā (17/1) > бәя “fiyat” || بَحْت baht (25/19) > бәхет “baht” || چُونَكِي çünki (11/11) > чөнки “çünkü” || دَرْگَاه dergāh (32/5) > дәрҗяһ “kat, huzur” || دُرُوسْت dürüst (10/5) > дөрөс “doğru” || اِغْر eger (3/19) > әгәр “eğer” || گُنَاه günāh (14/2) > гөнаһ “günah” || خَوَاجَه ḥāce (3/11) > хуҗа “aile reisi, ev sahibi” || هَم hem (2/4) > һәм “ve” || هَمَان hemān (7/12) > һаман “daima” || هَر her (22/6) > һәр “her” || نَاجَار nācār (10/3) > начар “kötü” || شَهْر şehr (36/8) > шәһәр “şehir” || تِيز tiz (4/15) > тиз “tez, çabuk” || اُمِيد umīd (34/15) > өмет “ümit” || يَاحُود yāḥūd (21/8) > яхуд “veya” || زِنْهَار zinhār “lütfen” (18/9) > зинһар || زُور zūr (21/16) > зур “çok”; پِيَالَا piyala < Far. پِيَالَه piyāle (6/19) > пыяла “сам” || صَرَاي şaray < Far. سرای serāy (13/7) > сарай “üstü tamamen veya kısmen örtülü hayvan barınağı” || خُدَاЙ Ḥoday < Far. خُودَا Ḥudā (12/15) > Ходай “Huda”.

5) Farsça kelimeler üzerine Türkçe ekler getirilerek oluşturulan kelimelerin sayısı 2'dir: شَادَلَان şādlan- (5/1) > шадлану “sevinmek” || تِيزْرِك tizrek (17/13) > тизрәк “çabucak, derhâl”.

6) Rusça kökenli ve Rusça üzerinden geçen Batı dillerine ait kelimelerin sayısı ise 12'dir. Bu kelimeler yazımda genellikle mahallî özellikler gösterir: چَاشِكِه çeşke < Rus. ча́шка (14/17) > чәшке “kâse” || اِسْتِيْنَا istina < Rus. стена (25/6) > стена “duvar” || كَانْفِيْت kenfit < İt. konfet (26/7) > кәнфит “şeker”

|| اوسته ل östel < Rus. stol (8/7) > өстәл “masa” || پاژار pajar < Rus. pojar (36/4) > пожар “yangın” || پرانك pranik < Rus. pryantik (26/7) > пряник “zencefilli çörek” || پوشكا puşka < Rus. puşka (26/10) > пушка “bir çeşit silah, top” || сейфseyf < İng. safe (5/18) > сейф “para kasası” || صالداات şaldat < Alm. soldat (26/9) > солдат “asker” || موژيك mujik < Rus. mujik (2/1) > мужик “köylü” || مينوت minut < Lat. minute (28/19) > минут “dakika” || پار par < Fr. paire (2/5) > пар “çift”.

7) Matbu metinde Arapça ve Farsça kelimeler ise genellikle asıllarına uygun bir şekilde yazılmışlardır. Şu 8 kelimenin yazımında değişiklik söz konusudur: *ambar* < *Far. anbār* (6/15) || *erem* < *Ar. ḥarām* (20/13) || *Ḥoday* < *Far. Ḥudā* (12/15) || *kala* < *Ar. kal'a* (2/2) || *piyala* < *Far. piyāle* (6/19) || *şaray* < *Far. serāy* (13/7) || *şikéllé* < *Ar. şekl* (21/8) || *şörpe* < *Ar. şūrbā* (8/8).

5. SONUÇ

1910 yılında Kazan’da neşredilen Tönler, dış kapağındaki ve son sayfasındaki “Balalar Baççası” ibaresinden de anlaşılacağı üzere çocukların terbiyesi için o günkü Kazan Tatar Türkçesine muhtemelen Rusçadan tercüme edilen bir hikâye metnidir ve İdil-Ural boyundaki Tatarların günlük yaşamı ve sosyal yapısına dair önemli izler yansıtmaktadır. Mütercimi Latif Mustafa hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır fakat bu isim, bu hikâyenin naşirleri olan ve Tatarların kültür hayatında derin izler bırakan Biraderan Kerimoflar’dan birinin müstear adı olabilir. Yazarının ise o dönemin Rus yazınında ve politikasında aktif rol alan, devrim karşıtı ve monarşist olan Şulgin adlı kişinin olduğu düşünülmektedir.

Hikâye metni, *Tönler’in Dili* bölümünde imla, yapı bilgisi ve sözcük dağılımı çerçevesinde bugünkü edebî dil ile mukayese edilerek ele alınmıştır. Bu bölümde elde edilen verilerden genel olarak şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Tönler’i, bugünkü edebî dilden farklı kılan durumlar genellikle metnin imlasında görülen farklılıklardır.
2. Tönler’de bazı sözcükler ve eklerde görülen çoklu şekiller ve uyum

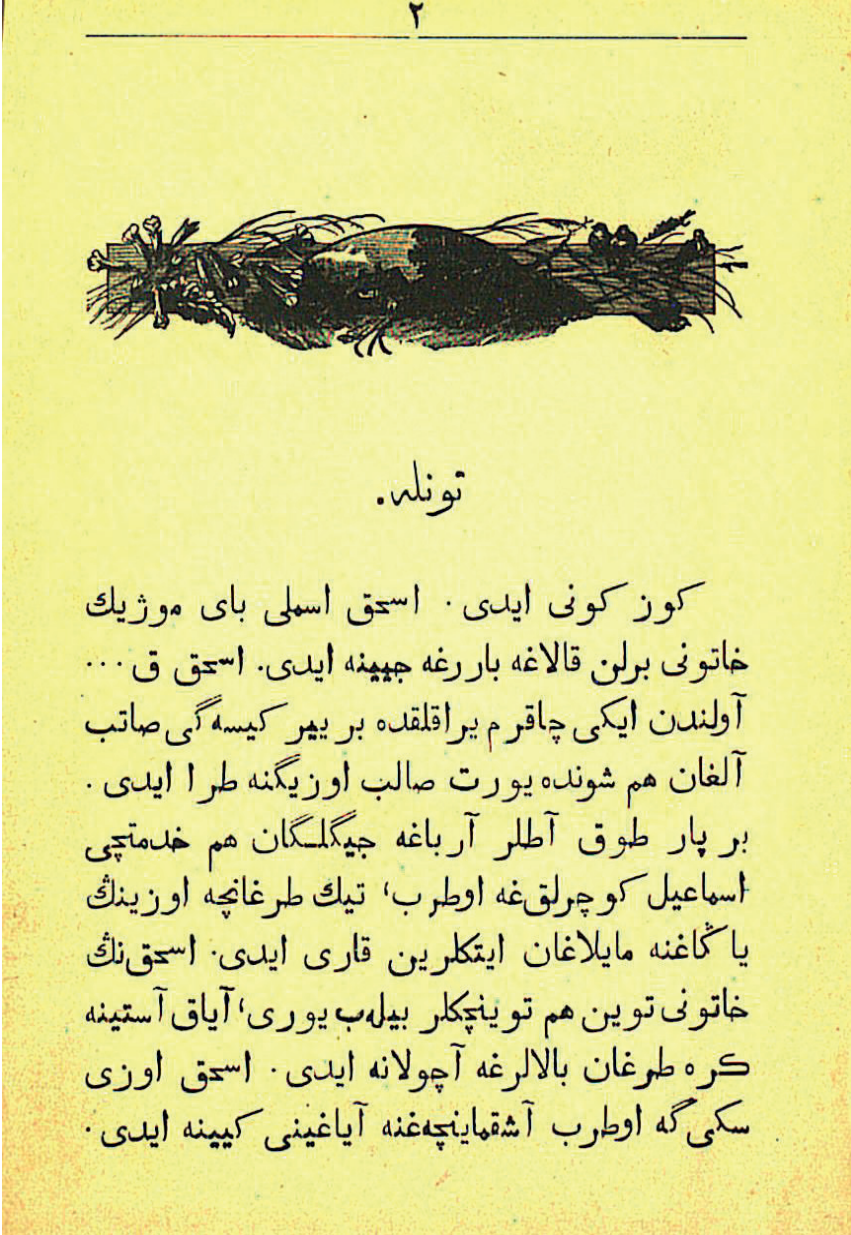
dışılık gösteren ek örnekleri söz konusu dönem için henüz ölçünlü bir edebî dilin tam olarak oluşumunu tamamlamadığını ortaya koymaktadır.

3. Tönler’de mahallî yazım örnekleri barındırsa da alıntı kelimelerin genellikle asıllarına göre yazılmaları eski yazı geleneğinin nüfuzunun devam ettiğini göstermektedir.
4. Tönler, *diyüp* edatı ve *-m.AyInça* zarf-fiili gibi birkaç yapı bilgisi unsuru dışında bugünkü edebî dilden başka özellikler göstermemektedir. Geçiş döneminde Gaspıralı ekolüyle yazılan eserlerde dönemin imparatorluk dili Osmanlı Türkçesinin yansımalarının görüldüğü bilinmektedir. Bu yansımalar genellikle yapı bilgisi ve söz varlığı unsurları olarak kendini gösterir. Bu unsurlar ve dönemdeki Tatarcılık-Türkçülük tartışmaları göz önüne alındığında her ne kadar geçiş dönemi özellikleri gösterse de Tönler’in daha çok mahallî unsurlar barındırdığını ve dilde Tatarcılık ekolüyle kaleme alındığını söyleyebiliriz.

Son olarak Tönler üzerine yapılan bu çalışma gibi söz konusu dönemde yazılan eserlerin de dil tartışmaları ve dil politikaları çerçevesinde incelenmesi, Kazan Tatar Türkçesi özelinde Türk dilinin Kuzey-Batı (Kıpçak) kolunda yer alan diğer çağdaş Türk lehçelerinin geçiş dönemi özelliklerini ve edebî bir dil olarak şekillenme/şekillendirme süreçlerini anlamak açısından önem arz etmektedir.

Ekler:

1. Matbu Metin Örneği
2. Transkripsiyonlu Metin Örneği

بار نرسه ده حاضر، جیپیلغان، بیله نگان، آر باغه صالحانغان،
خاتون ده کمپینگان .

- بولاسکمو ایندی فاطمه ؟ دیب اسحق خاتونندن
صورادی .

- مین حاضر .

اسحق بیشماتین کمیپ بیلینه بیک فاطمی قصب
قوشاق بیله دی ده اورند قغه او طردی .

- جه بر دعا قیلیق ایندی .

خاتونی، یتمش یاشلک قارت آناسی هم علی و عبد الله
اسملى ایکی اوغلی او طرشدیله ده دعا قیلدیله . دعا قیلغان
صوکنده خواجه آنک آرتندن باشقه لرده طردیلر .

- خیرلی یولغه ! دیدی قارچق .

- جه صاو بولغز ! دیب اسحق قالا طرغان کشیلر برلن
کورشه باشلادی . صاو بول انکای ! ایرته گه دن صو کغه

بز قایتربز . قارا، جمالی آغای نی اولدن قونارغه چاقرت،
البته چاقرت، یالغزغنه قونماغز : حاضر کوز، تون

قارانغی یهان کشیلر آزمی ! قارا چاقر ! برر نرسه بولسه
مونده سزنی اشلی آلاسز، اول یراق، آنده بارب

کیله گانچه مونده تله گانگنی اشله رگه ممکن . اگر یاشا

Tönler

(2/1) Köz köné idé. İşhaq ismlé [isémle]7 bay mujik (2/2) ħatunı [ħatını] bérleñ kálağa barırğa cıyına idé. İşhaq, K... (2/3) avıdan iké çağırım yıraqlıqda bér yir kisege şatıp (2/4) alğan hem şunda yort şalıp üze gene ħora idé. (2/5) Bér par tıq aĥlar arbağa cigélgen hem ĥıdmetçé [hézmetçé] (2/6) İsmā ĩl [İsmegiyıl] kuçerlıqğa uĥırıp, tik ħorğança üzenéñ (2/7) yaña ĥına maylağan itéklerén ĥarıy idé. İşhaqñıñ (2/8) ħatunı [ħatını] töyén hem töyénçékler beylep yöriy, ayak astına (2/9) kére ħorğan balalarğa açuvlana idé. İşhaq üze (2/10) sekége uĥırıp aşıkmayınça ĥına ayağını kiyéne idé.

(3/1) Bar nerse de ĥāzır [hezér], cıyılğan, beylengen, arbağa şalıñan, (3/2) ħatun [ħatın] da kiyéngen.

(3/3) — Bulasıñmu [Bulasıñmı] indé Fāĥıma? dip İşhaq ħatunından [ħatınıñnan] (3/4) şoradı.

(3/5) — Min ĥāzır [hezér].

(3/6) İşhaq bişmetén kiyép biléne bik ĥatı ĥışıp (3/7) ĥoşak beylede de urındıqğa uĥırdı.

(3/8) — Ce bér du° ā [doga] ĥılıyĥ indé.

(3/9) Ĥatunı [ħatını] yitmés yeşlek ĥart anası hem °Alī [Gali] ve °Abdullah [Gabdulla] (3/10) ismlé [isémle] iké uğılı [ulı] uĥırışdılar da du° ā [doga] ĥıldılar. Du° ā [doga] ĥılğan (3/11) şoñında ĥāce [ħuca] anıñ artından [artınnan] başĥalar da ħordılar.

(3/12) — Ĥayrlı [Ĥeyérlé] yulğa! didé ĥarĥıĥ.

(3/13) — Ce şav bulıgız! dip İşhaq ĥala ħorğan kéşeler bérleñ (3/14) küréşe başladı. Şav bul enkey! İrtgeden şoñğa (3/15) béz ĥaytırbéz. Ĥara, Cemālī [Cemali] Ağaynı avıdan ĥunarğa ĥaĥırt, (3/16) elbette ĥaĥırt, yalğız ĥına ĥunmağız. Ĥāzır [Ĥezér] köz, tön (3/17) ĥaranğı, yaman kéşeler azmı! Ĥara, ĥaĥır! Bérer nerse bulsa (3/18) monda séz ni eşliy alasız? Avıl yıraq, anda barıp (3/19) kilgençé monda télegenéñné eşlerge mümkin [mömkin]. Eger yaña

7 Köşeli ayraç [] içindeki yazımlar, söz konusu ifadelerin bugünkü edebî dilde aldığı şekillerdir.

Kaynakça

- DEMİR, Nurettin (2006). “Türkiye’de Dil-Lehçe-Şive-Ağız Tartışmaları”. *Türkiye’de Dil Tartışmaları (Derleyenler: Astrid Menz, Christoph Schroeder)*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları: 119-146.
- DEMİRCİ, Metin (2020). “Abdurrahman Sadi’nin Tatar Edebiyatı Tarihi Adlı Eserinde Kayyum Nasırı”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 129-167.
- EKER, Süer (2018). “Dil ve Kültür”. *Türk Dili-I (Editörler: Muhsin MACİT, Serap CAVKAYTAR)*. Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayınları: 2-31.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2023). *Türk Dili Temel Kitabı-Herkes İçin Türk Dili*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- KANLIDERE, Ahmet (2021). *İdil-Ural ve Türkistan’da Fikir Hareketleri-Dini Islahatçılık ve Ceditçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyatı.
- ÖNER, Mustafa (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖNER, Mustafa (2013). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZDEMİR, Ahmet (2024). “İdil-Ural’da Eğitim İşçisi ve Milli Tarih Yaratıcısı Bir Şahsiyet: Hadi Atlası (1876-1938)”. *Ziya GÖKALP’in Vefatının 100. Yılı Anısına Türk Asrı Eşiğinde Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Üzerine Değerlendirmeler-I. Cilt Ziya Gökalp Özel*. Ankara: Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi Yayınları: 77-89.
- REPÑIKOV, Aleksandr (2004). “Шульгин Василий Витальевич (1878-1976)”. (<https://web.archive.org/web/20120303000417/http://www.pravaya.ru/ludi/450/808> Erişim günü: 26.02.2025, saat: 14:37).
- ŞİRİN USER, Hatice (2015). *Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- ŞULĞİN (1910). *Tönler* (Çeviren: Latif Mustafa). Kazan: Matbaa-i Kerimiye.
- TTAS: *Tatar Têlênêñ Añlatmalı Süzlégê I-VI Tom (2015-2021)*. Kazan: Tatarstan Respublikası Fenner Akademiyesé G. İbrahimov İseméndegé Têl, Edebiyat Hem Sengat İnstitutı.
- TÜRKOĞLU, İsmail (2017). “Stalin Döneminde Bir Ailenin Başına Gelenler: Şeref Kardeşlerin Hikâyesi”. *Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve*

Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı (Editörler: Abdulvahap Kara vd.). İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları: 255-266.

Çevrim İçi Sözlükler

<https://garap-farsy.narod.ru/baa.htm>

<https://lugatim.com>